

Liviu Rebreanu
ŠUMA OBJEŠENIH

Nakladnik DISPUT

Za nakladnika JOSIP PANDURIĆ

Biblioteka KALEIDOSKOP (15. knjiga)

Urednik biblioteke JOSIP PANDURIĆ

Lektura, korektura, likovno oblikovanje
i grafička priprema DISPUT

Fotografija na naslovnici PRIZOR IZ FILMA "PĂDUREA
SPÂNZURAȚILOR" (1964, REŽISER LIVIU CIULEI)

Tisak KIKAGRAF, ZAGREB

Godina i mjesec objavljivanja 2020, STUDENI

CIP-zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001077066

ISBN 978-953-260-369-9

**Liviu
Rebreanu**
**ŠUMA
OBJEŠENIH**

S rumunjskoga preveli
Ivana Olujić i Luca-Ioan Frana

Zagreb, 2020.

disput

Naslov izvornika

Liviu Rebreanu

Pădurea spânzuraților

Cartea Românească, Bukurešt, 1922.

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of
TRADUKI

Objavljivanje ovog djela omogućeno je uz potporu književne mreže TRADUKI, čiji su članovi Savezno ministarstvo za Europu, integraciju i vanjske poslove Republike Austrije, Ministarstvo vanjskih poslova Savezne Republike Njemačke, Švicarska zaklada za kulturu Pro Helvetia, austrijska Interesna zajednica prevoditeljica i prevoditelja po nalogu Saveznog ministarstva za umjetnost, kulturu, javnu upravu i sport Republike Austrije, Goethe-Institut, Javna agencija za knjigu Republike Slovenije, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Resor za kulturu Vlade Kneževine Liechtenstein, Zaklada za kulturu Liechtenstein, Ministarstvo kulture Republike Albanije, Ministarstvo kulture i informiranja Republike Srbije, Ministarstvo kulture Rumunjske, Ministarstvo kulture Crne Gore, Ministarstvo kulture Republike Sjeverne Makedonije, Ministarstvo kulture Republike Bugarske, Sajam knjiga u Leipzigu i Zaklada S. Fischer.

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

*U spomen na mojega brata Emila,
kojeg je 1917. na rumunjskome bojištu pogubila
austrougarska vojska.*

KNJIGA PRVA

1

Pod sivim jesenjim nebom poput golema zvona od mutna stakla prkosna, nova vješala, podignuta na rubu sela, pružala su krak s užetom prema crnim poljima, posutim tek tu i tamo brončanim drvećem. Pod nadzorom onižega, crnomanjastog desetnika i uz pomoć nekoga seljaka dlakava, crvena lica dvojica vojnika kopala su jamu, pljujući često u dlanove i stenjući od umora nakon svakoga udarca trnokopom. Iz zemljane rane grobari su izbacivali žutu, ljepljivu ilovaču...

Desetnik je sukao brkove i stalno se ogledavao, prezrivo i istražujući. Prizor ga je ljutio, ali nastojao je ne pokazati nezadovoljstvo na licu. Desno se nalazilo vojno groblje, okruženo bodljikavom žicom, na kojem su grobovi bili poredani kao na paradi, s bijelim, svježim, jednakim križevima. Lijevo, na svega nekoliko koraka, počinjalo je seosko groblje, ograđeno trnjem, s polomljenim, istrulim, rijetkim križevima, bez kapije, kao da odavno nije onamo ušao nijedan mrtvac i kao da više nitko i ne želi ući...

Selo Zirin, stožer pješačke divizije, skrivalo se pod koprenom dima i magluštine, iz koje su jedva dizali gla-

10 ve stidljivi, čupavi vrhovi golih voćaka, pokoji našku-
bljen slamnati krov i crkveni toranj proboden grana-
tom. Prema sjeveru su se vidjele ruševine željezničkoga
kolodvora i tračnice koje su zatvarale obzor poput nasi-
pa bez početka i kraja.

Cesta, naznačena ravnom crtom na sumornome po-
lju, dolazila je sa zapada, prolazila kroz selo i vodila
ravno na bojište...

– Kakvu ružnu zemlju imate vi Rusi! – reče najed-
nom desetnik okrećući se prema grobarima i izazovno
gledajući seljaka koji je zastao da predahne. – Čuješ?...
Zemlja... kraj... njet lijepo! – doda potom pokazujući
rukom okolinu i iskrivljujući riječi da bude razumlji-
viji.

Seljak, ne shvaćajući, izbeći oči, uz ponizan osmijeh
stane mucati nešto na ruskom.

– Ne razumije on, gos'n desetnik, naški – reče tad
jedan od vojnika uspravljaajući pognuta leđa.

– A i nije njihova krivnja što im je zemlja kukavna –
pridoda smjesta drugi vojnik oslanjajući se na lopatu.

Sva tri vojnika gledala su sada s puno prezira seljaka
koji je, ne razumijući strane riječi, posramljeno spustio
glavu u jamu žutoga dna, duboku kojih pola metra.

– Hej, što ste stali? Što dangubite? – poviče najed-
nom desetnik primijetivši to. – Zar je ovo jama? Nije
vas sram?... Evo sad će povorka... a ni jama nije spre-
mna!... Ili hoćete da ja nastradam zbog vas?... Hajde!
mrdni se, nemoj mene gledati!

– Tako je, dobro kažete, gos'n desetnik – promumlja
jedan od vojnika udarajući trnokopom stijenu. – Ali ni-

je ni ovo vojska, gos'n desetnik... Da smo postali grobari... eh...

Ljudi žurno prionu na posao, a desetnik, zadovoljan, odgovori opet malo više prijateljski:

– Vojnik u ratu mora sve, zato je rat rat... Bilo ovdje, bilo na bojištu, bilo u bolnici, sve se to broji u rat... Što bolje ne kažeš da smo imali sreće što kasne?... Što bismo da su stigli u četiri, kako je bila zapovijed? Sve bi nas vrag odnio... Istina, ja sam stari vojnik, ali ne pamtim da su ovako vješali ljude, skoro po mraku...

Zatim naglo zašuti. Njegov pogled zastane na vješalima, čiji krak kao da je prijetio ljudima u jami. A u istom trenu uže se lagano zaljulja...

Desetnik osjeti hladan srh jeze i brzo okrene glavu. No tada ugleda bijele križeve vojnoga groblja, složene ravno u crtu i, osupnut, napravi nalijevo krug, susrećući pogledom opet grobove, na seoskome groblju... Obuze ga neki zagušujući strah, kao pred prikazama. Suzdrži se ipak i malo kasnije, pljunuvši u travu, promrmlja:

– Kakav je to život... Kamo god pogledaš, samo smrt i grobovi i leševi...

Neki jesenski vjetar, vlažan i tužan, zapuše iz smjera sela omamljenog maglom, donoseći na svojim krilima odjeke prigušenih uzdaha. Iz sivoga neba kapala je takva pustoš da se desetnik, osjetivši teret u duši, ukipi lica okrenuta prema crkvenome zvoniku, izgubljena pogleda, i ne primjećujući da se stazom što je vodila do groblja približava časnik. Pribere se tek kad začuje korake. Prene se i, okrenuvši se prema grobarima, reče im glasom još promuklim od nemira:

– Prionite na posao, dečki, dolazi neki gospodin časnik... Sad bi trebala stići i povorka... Uf, da se bar što prije toga riješimo!... Uzalud, nije to posao za vojnika!

Časnik se približi oklijevajući. Vjetar mu je zadizao skute ogrtača, kao da ga gura prema nekom neželjenom cilju. Bio je srednjega rasta i imao nešto brade, koja mu je davala izgled rezervista, iako inače nije izgledalo da ima više od trideset pet godina. Pod niskom željeznom kacigom okruglo lice sa svijetlom kosom činilo se izmučenim, osobito zbog velikih smeđih, buljavih očiju što su grozničavo gledale stup vješala, netremice, s nekom boležljivom nezasitnošću. Usta punih usana bila su stisnuta u bolnom, drhtavom grču. Ruke su mu višjele ukočene, gotovo zaboravljene.

Desetnik ga dočeka s vojničkim pozdravom, lupnuvši bučno petama cokula. Časnik se zaustavi na nekoliko koraka od njih, odgovori lagano kimnuvši i, gledajući još uvijek u uže, upita:

– U koliko je sati zakazano smaknuće?

– U četiri je bilo, na zapovijed, gospodine satniče – odgovori desetnik tako glasno da časnik naglo skrene pogled prema njemu – ali vidim da je pet, a još nisu stigli...

– Da... da – promrmlja satnik spuštajući pogled na grobare koji su šutke kopali, glavā prema zemlji. Zatim ponovo upita, sigurnije: – A koga će objesiti?

– Mi ne možemo znati, gospodine satniče – reče desetnik pomalo smeten. – Kažu da je neki gospodin časnik, ali ne možemo točno znati...

– A za kakvu krivicu? – ustrajao je časnik gledajući ga ispitljivo, gotovo srdito.

Desetnik se posve zbuni i odgovori oklijevajući, s osmijehom gorke samilosti:

– Eh, gospodine satniče... odakle da znamo? U ratu je ljudski život kao cvijet, propadne ni zbog čega... Mnogo je grijeha na ovome svijetu, a ljudi ne opraštaju...

Satnik je dugo gledao u njega, naizgled začuđen njegovim riječima, i više nije pitao ništa. No podigavši pogled i ugledavši opet vješala, povuče se nekoliko koraka kao pred neprijateljem koji prijeti. Istoga trenu na stazi iz smjera sela odjekne oštar, zapovjedni glas:

– Desetniče!... Je li gotovo, desetniče?...

– Gotovo, gospodine poručniče! – usklikne desetnik okrećući se i dižući ruku prema štitniku kape.

Poručnik, u ulanki krojenoj uz tijelo, sa sivim krznim ovratnikom, prilazio je vrlo užurbano, gotovo trčeći, i stalno govoreći:

– Sve spremno, desetniče? Povorka je maloprije krenula i za nekoliko će minuta biti ovdje... A gdje je vodnik? Zašto nije došao prije?... Ako sam se ja, koji nemam nikakve konkretne dužnosti, mogao potruditi...

Naglo zašuti vidjevši stranoga, nepoznatog satnika, koji ga je gledao uznemireno. Poručnik salutira i uputi se do ruba jame, planuvši zatim vrlo nervozno, kreštavim glasom:

– Stolac, desetniče! Gdje je?... Što gledaš kao idiot?... Na što želiš da se osuđenik popne?... Koji ljudi! Toliko nemara još nisam vidio... Stvori mi neki sto-

14 lac, jesi shvatio? Da si za dvije minute natrag!... Hajde, mrdni, što zijevaš?!

Desetnik potrči prema selu, a poručnik, bacivši pogled prema satniku, koji je stajao sa strane, proslijedi mirnije:

– Nećemo mi s takvim ljudima poraziti Europu... Gdje nema osjećaja za dužnost...

Govoreći, prođe pored stupa od jelovine, točno ispod nepomičnoga užeta. Ispitivao je jamu mumljajući nešto, a potom podigavši pogled dohvati objema rukama konop što mu je visio nad glavom, kao da hoće provjeriti je li dovoljno čvrst. No susrevši uplašeni satnikov pogled, pusti konop, posramljen i ponižen. Ostane još koji tren ondje, neodlučan, a zatim najednom pođe ravno pred stranca, predstavljajući se:

– Poručnik Apostol Bologna...

– Klapka – prekine ga satnik, pružene ruke – Otto Klapka... Maloprije sam stigao, ravno s talijanskog bojišta... Na kolodvoru sam saznao da imate smaknuće i, ni sam ne znam točno kako, evo me ovdje...

U satnikovu je glasu drhtao tako neskriven stid da poručnik nehotice osjeti kako ga opet obuzima maloprijašnji sram i, smeten, reče usiljeno vedro:

– Vi ste, dakle, premješteni u našu diviziju?

– Da... u petnaestu poljskoga topništva...

– A, baš naša pukovnija! – usklikne odjednom Bologna, s nenamještenom radošću. – Onda, dobro došli!

Satnikovo se lice razvedri, kao da se u poručnikovoj iskrenosti razotkrio nov čovjek. Njihovi se pogledi ukr-

ste u proplamsaju simpatije. Na tren. Zatim Klapka za-
drhti i upita gotovo prestrašeno:

– Koga vješate?

U očima Apostola Bologe, plavim i duboko usade-
nim, plane čudan ponos. Odgovori jedva prikrivajući
indignaciju:

– Jednoga Čeha, potporučnika Svobodu... velika
sramota za časnički zbor... Uhvaćen je baš kad je htio
prieći neprijatelju, naoružan kartama i planovima.
Sramotno i nečuveno!... Zar ne? – doda poslije nekoli-
ko trenutaka, jer je Klapka šutio.

– Mda... da, možda – reče satnik, nesigurno se tr-
gnuvši.

Dvojbena odgovor osokoli Bologu. On poče govoriti s
očito neprirodnom blagolagoljivošću, kao da po svaku
cijenu hoće uvjeriti:

– Imao sam čast biti dijelom Vojnoga suda koji ga je
osudio i, dakle... Uostalom, ni on nije poricao. Ni govo-
ra, pred definitivnim dokazima bila bi uzaludna svaka
obrana... Bio je uistinu neviđeno ciničan. Cijelo vrije-
me nije otvorio usta i nije čak ni na pitanja predsjed-
nika htio odgovoriti... Gledao je u nas prkosno, redom,
sa svojevrsnim gordim prezirom... Čak i smrtnu osu-
du primio je s osmijehom i nekim pogledom... Narav-
no, takvi se ljudi ne plaše ni nečasne smrti... Kad ga je,
u jednom mrtvom kutu, uhvatila ophodnja pod zapo-
vjedništvom jednoga časnika, htio se ustrijeliti... Ima
li opipljivijeg dokaza od pokušaja samoubojstva? Sud
ga je osudio na smrt jednoglasno, bez rasprave, tako je
očit bio zločin... Ja sâm, iako sam po naravi sklon pre-

16 tjerano oklijevati, ovaj put imam posve mirnu savjest, apsolutno mirnu...

Klapka, osupnut posebno oštrinom glasa, promrmlja:

– O, Bože... dokazi... kad je riječ o ljudskom životu...

Na poručnikovim tankim usnama uvučenih uglova osvane mješavina ironije i prezira:

– Zaboravljate, gospodine satniče, da smo u ratu i na bojištu!... Ljudski život ne smije ugroziti život domovine!... Kad bismo se vodili sentimentalnim razlozima, morali bismo kapitulirati pred svima... Ali vidi se da ste pričuvni časnik, inače ne biste tako govorili o zločinu...

– Da, istina – požuri Klapka sa strahom. – Bio sam odvjetnik... u doba mira... No sada...

– I ja sam pričuvni časnik – prekine ga poručnik ponosno. – Rat me je odvuкао od knjiga, sa sveučilišta, gdje sam gotovo izgubio kontakt s realnim životom. Ali brzo sam se otriježnio i shvatio da je samo rat pravi generator energija!

Satnik se osmjehne, kao da mu se odgovor učinio smiješnim, i reče dobrohotnim glasom, obojenim blagom ironijom:

– A ja sam mislio da je rat ubojica energija!

Apostol Bologna pocrvenje kao curica i ne usudi se pogledati satnika u oči. Osjećao se uvrijeđeno do srži i tražio je u mislima neki oštar odgovor, kojim će završiti razgovor. No tada dašćući stigne desetnik sa stolčićem bez naslona.

– Trenutak, gospodine satniče – prozbori Bologna trijumfalno, okrećući se prema oznojenom desetniku, kao

da mu je donio izbavljenje. – Previsok je, zar ne vidiš? – poviče zatim srdito. – Kako će se osuđenik uzverati na takav... Na koncu, što se ja živciram kad smaknuće i nije u mojoj nadležnosti?!... Vidjet ćete vi što će vam reći gospodin general, zapamtite to!... Što si sad stao? Hajde, pripremi barem mjesto i povuci gore uže!... Kakvi ljudi!

Podigne ruke, revoltiran, i okrene im leđa. No naglo se umiri, ugledavši na stazi iz sela skupinu časnika koji su se približavali sa svečanom ozbiljnošću. Na čelu je dolazio sam zapovjednik divizije, malen, debeo, kratkih nogu i vrlo crven u licu, udarajući nervozno saru čizme bičem, dok mu je vojni pretor, debeljuškast satnik sivih brkova, objašnjavao nešto široko gestikulirajući desnom rukom, u kojoj je držao list papira...

– Stiže povorka... Evo i generala! – prošapće Bologna trepćući prema satniku koji se povlačio kao pred neočekivanom prikazom.

Poručnik potrči generalu ususret i, salutirajući, izvijesti važno:

– Slučajno sam došao ranije, ekscelencijo, i konstatirao da nedostaje stolčić...

– Nedostaje? – ponovi general nezadovoljno pogledavši prema pretoru, koji je u očaju gledao Bologu.

– No odmah sam poduzeo mjere da se to ispravi – požuri se poručnik nadodati, da zapanjenog pretora izvuče iz neugodne situacije.

Pretor ipak osjeti da se general naljutio i, promrmljavši ispriku, požuri se da prvi stigne na mjesto smaknuća i da se uvjeri kako su njegove zapovijedi izvršene.

Jednim letimičnim pogledom vidje sve, ne osvrćući se na desetnika što je, prestrašen, ukočeno salutirao. Htjede se s osmijehom okrenuti prema generalu koji se približavao, ali odjednom se prisjeti i upita zabrinuto:

– A gdje je krvnik, desetniče?

– Mi ne znamo, gospodine satniče – odgovori desetnik. – Mi smo imali zapovijed da iskopamo jamu i...

– Kako ne znaš, vole jedan? – nakostriješi se pretor obuzet strahom i prodere se gotovo bijesno: – A gdje je vodnik? Što je vodnik radio?... Vodniče!... Zamislite, ekscelencijo, nemamo krvnika! – reče posve smeten generalu koji je upravo stigao do jame. – Uzalud ja poduzimam sve predviđene mjere kad ljudi više ne vrše svoje dužnosti!

Neki vodnik, siva i suha lica, dođe žurnim trkom i zaustavi se drhteći pokraj stupa vješala.

– Što si radio, nitkove? Gdje je krvnik? – zaleti se pretor škrgućući zubima. – Ja ću te... ja ću...

– Trideset dana zatvora! – upadne general istežući lijevi brk i prijeteći bičem. – No sad treba hitno odrediti jednoga...

– Desetniče, ti ćeš biti krvnik! – reče pretor brzo, s olakšanjem.

– Gospodine satniče, pokorno molim, oprostite mi... – zamuckivao je desetnik, žut u licu – ja, gospodine satniče, pokorno molim...

Pretor, i ne čuvši ga, priđe generalu da se, kao objašnjenje situacije, još požali na nedisciplinu svojih ljudi.

No general ga, svladavajući gnušanje, kratko prekide i progunda:

– Razgovarat ćemo kasnije... Sada, na dužnost!

Dok se sve brže spuštala večer, glavina povorke gegala se polagano sivom stazom. Osuđenik, zaogrnut zelenkastim ogrtačem, podignutoga ovratnika, s civilnim šeširom na pognutoj glavi, koračao je makinalno ruku pod ruku s nekim starim vojnim svećenikom, okružen četvoricom vojnika s bajunetama na oružju. Slijedile su ih skupine časnika i vojnika, bez reda, dovedenih s bojišta samo da vide smaknuće, svi s ratnim kacigama i u prljavim odorama, šireći težak vonj rovova, raštrkani slobodno, tako da je kraj kolone dosezao gotovo do ruba sela.

Pod vješalima desetnik je čekao uspravan poput svijeće, unezvijerenih očiju, dok mu je vodnik šaputao počavajući ga što mu je i kako činiti.

Vlažan vjetar pojača se, metući zemlju, zaplećući se po grobovima obaju groblja, propuhujući ljude što su se približavali...

Zatim se svećenik zaustavi na rubu jame uz osuđenika, koji se strese ugledavši žutu, ljepljivu ilovaču.

– Bog je dobar i velik – promrmlja mu na uho svećenik, uplašen, pružajući križ prema njegovim usnama.

– Onuda, oče... molim vas! – odjekne opet pretorov glas, nervozan i promukao. – Reda treba... Vodniče, pripazi! Ne znaš što ti je dužnost?

Povorka kao na zapovijed požuri i za nekoliko se trenutaka oko vješala stvori krug ljudi. No svi su šutjeli, kao da ih je strah da ne pomute san nekoga bolesnika iscrpljena patnjama. Tek buka nestrpljivih koraka miješala se s jecajima upornoga vjetra...

– Doktore, doktore, hoće li to dugo trajati? – prošapće Apostol Bologna hvatajući za ruku liječnika, koji se borio da si prokrči prolaz kroz gomilu vojnika.

– Vidjet ćeš... nije sad vrijeme za... – odvratil doktor nezainteresirano. – Malo mjesta, hej, kojeg boga... Mjesta mi napravite, dečki!

Bologa se za liječnikom uspije provući do podnožja jame, ispred vješala. Grlo mu je bilo suho i gorko, a srce mu je lomio neki gotovo bolan osjećaj.

Osjećao se zadovoljno što će vidjeti sve i, da umiri nestrpljenje, gledao je uokolo tražeći poznanike i prijatelje među desecima lica nagrđenih ratom i iskrivljenih pod teretom čeličnih kaciga... General je stajao desno, udaljen koja tri koraka, mrk i nepomičan. Malo dalje, međutim, poručnik Gross drhturio je bez prestanka, s očajničkom pozornošću prateći svaki pokret osuđenika, koji mu je bio dobar prijatelj. Ugledavši Grossa, Bologna se prisjeti nepoznatoga satnika od maloprije i pronađe ga kako stoji iza leđa generalu, oslonivši vilicu na ruku, nepomičan poput prijekora.

“Kakav čovjek!” pomisli Bologna ojađeno. “Dođe s kolodvora ravno ovamo, pa ipak mi on hoće dijeliti lekcije iz čovječnosti, kao da sam ja kakva zvijer ili...” U tom mu trenu jedna ruka stisne nadlakticu.

– A, Červenko! – promrmlja Bologna osvrćući se. – Ti ovdje?... Čudi me... Sigurno nisi došao dobrovoljno... Znaš da sam ja bio u Vojnom sudu? – Satnik Červenko ne stigne odgovoriti jer se zrakom iznenada prolomi pretorov glas, oštrij i odsječniji nego prije:

– Svi tri koraka unatrag!... Mjesta!... Mjesta!...

Kao da su se uplašili od buke koja se usudila propirati tišinu, ljudi se zbiju i povuku nekoliko koraka.

Na praznom prostoru oko jame ostane samo general, dok je kraj istesanoga stupa osuđenik gledao ravno preda se, nježno milujući pogledom nasip što je zatvarao obzor. Bologa je stisnuta srca gledao ravno u njegove velike, crne, užagrene oči...

I on odjednom vidje da se čovjek pod vješalima okreće prema skamenjenom pretoru i začuje, vrlo razgovijetno, kako govori:

– Želim umrijeti što brže...

General namršti čupave, spojene obrve obraćajući se pretoru:

– Vidi što želi.

Ali osuđenik je sad podigao oči iznad glava ljudi i kao da više nije ni čuo pitanje pretora, koji, uzalud čekajući neko vrijeme, uplašeno progovori:

– Spremni?.. Onda... da... onda...

I, gledajući uvrijeđeno prema generalu, zakorači na gomilu svježe ilovače na rubu jame, rastvori papir što mu se zgužvao u ruci i pročita presudu Vojnoga suda divizije koji je osuđivao na smrt vješanjem potporučnika Svobodu zbog izdaje i dezertiranja na neprijateljsku stranu. Glas mu je zvučao prazno i namješteno, dvaput se smete, zbog čega mu general dobaci dva prijekorna pogleda, a na koncu promukne, kao da je cijeli dan vikao iz sveg grla.

Apostol Bologa zacrvni se od usredotočenosti, a pogled mu se zaustavi na osuđenikovu licu. Čuo je kako mu srce udara, poput čekića, a kaciga mu je stezala lu-

banju kao da je pretijesna i silom nabijena. Nerazumljivo čuđenje vrilo mu je u mozgu, jer dok je pretor nizao zločine, a papir mu drhtao među prstima, potporučnikovi obrazi pod vješalima ispunili su se životom, a okrugle oči zažario je ponosni, usplamtjeli sjaj, koji kao da je prodirao do onoga svijeta... Bologu je na početku taj pogled plašio i razdraživao. No potom jasno osjeti kako mu se plamen iz osuđenikovih očiju slijeva u srce kao bolno zamjeranje... Pokuša okrenuti glavu i gledati drugamo, ali oči osuđenoga čovjeka kao da su ga fascinirale svojim pogledom punim prezira prema smrti i uljepšanim golemom ljubavlju. Na koncu je Bologa samo čekao da osuđenik otvori usta i ispusti grozan krik spasenja, upravo kao prvi kršćani koji bi u trenutku nasilne smrti vidjeli Krista...

Pretor brzo presavije papir i, stavljajući ga u džep, umorno nešto promumlja. Onda vodnik priđe osuđeniku i došapne mu vrlo ponizno:

– Molim vas... ogrtač...

Svoboda, ne pogledavši ga, smjesta zbací ogrtač i ostane u civilnom odijelu raskopčanoga ovratnika, koji mu je ostavljao golim bijel, tanak i dugačak vrat. Potom skinje šešir, popravi si kosu na čelu i pohlepno poljubi križ u svećenikovoju ruci, prekrstivši se brzo... Pogleda na trenutak uokolo, pomalo začuđeno, kao da je nešto zaboravio. Zatim se, uz proplamsaj veselja, dosjeti, pa se pope na stolčić kraj jelova stupa. Blistava pogleda, bijela, vedra lica, činilo se kao da ljudima želi objaviti neki velik uspjeh.

– Hajde, momče, ne boj se – promrmlja ustrašeno vodnik onižemu desetniku, uhvativši ga s leđa za rame na i gurkajući ga prema osuđeniku.

Desetnik se primakne tresući se, ne znajući što bi. Osvrne se i, na vodnikov znak, ispruži ruke prema užetu.

– Skidaj dolamu! – podvikne u tom trenu general dubokim glasom. – Vojnik u odori ne može biti krvnik!

Za minutu desetnik iznova pruži ruke prema konopu, samo u košulji i gologlav, kao da je i on osuđenik. Za to vrijeme, međutim, Svoboda si je već sam namjestio omču oko vrata, kao da isprobava neki neobičan ovratnik.

– Povuci stolac! – šapne opet vodnik.

Desetnik smeteno izmakne stolčić ispod osuđenikovih nogu.

Krak vješala zapucketa, a tijelo se stade trzati u potrazi za osloncem. Čudan, žarki sjaj u očima zaplamtio je još snažnije, u brzim drhtajima, sve jasniji... Bologa je dobro vidio kako očne jabučice natiču i postaju modre, pa ipak je pogled zadržao oduševljen žar, kao da ga ni smrt ne može pomračiti ili uništiti...

Vodnik reče još nešto desetniku koji, očajan, pritrči i objema rukama obuhvati noge obješenika, što su ih još potresali uporni grčevi.

– Puštaj ga! – poviče pretor uplašeno. – Ustranu!... Što to radiš?

Doktor je stajao kraj Apostola Bologe držeći u ruci sat i mjereći vrijeme. Crni zastor sutona spuštao se sada sve brže. Vjetar je naglo stao, poput trkača koji

24 je stigao pred provaliju. Zatim kroz koprenu tišine što se stala sterati najednom prodre otegnut uzdah, poput poziva...

Ali samo se Bologna okrene i vidje nekoga vojnika s tragom rane na obrazu, lica okupana suzama, kako jeca sažaljivo. Htjede mu dati znak da prestane, ali tada ugleda sjaj suza i u očima drugih ljudi u blizini. Zbuni se i osjeti da mu je nepce suho.

“Zašto vojnik jeca?” pomisli on da si primiri srce; ali dok mu je to pitanje sijevalo u glavi, pogled mu ponovo susretne obješenikove oči, u kojima se sada maloprijašniji sjaj, gord i samopouzdan, otimao gušen mrakom.

Prošlo je tako nekoliko minuta. Tijelo obješenika odavna se više nije micalo. Sumrak je pokrivao cijelu zemlju, poput crnoga mrtvačkog pokrova...

– Što ćemo, doktore? – plane najednom general mr-godno. – Zar ne vidiš da se smračilo?

– Obaviti svoju dužnost, ekscelencijo – odgovori liječnik mirno, pogleda uperena u sat.

– Kakvu dužnost?... Konstatiraj! To je tvoja dužnost! – reče general još upornije.

Doktor slegne ramenima, priđe stupu i opipa puls obješenika, a zatim promrmlja:

– Umro je brže, kao da mu se život smučio...

– Mani komentare! – razbjesci se general. – Nalaz!

– Vaša ekscelencijo, osuđenik je izdahnuo – prijavi doktor salutirajući.

– Onda? No? – general će nestrpljivo okrećući se prema smetenom pretoru.

– Vaša ekscelencijo, presuda je izvršena – izgovori žurno pretor lupajući petama kao kakav nadobudan regrut.

General je došao u namjeri da održi govor o prebjezima k neprijatelju, a posebno o kaznama koje će bez milosti sustići one koji se odmetnu od svojih vojničkih dužnosti.

Ali sada se osjećao umorno i nije više imao volje za govore.

– Onda idemo! – promumlja on, polazeći tako naglo da su ljudi jedva imali vremena maknuti se ustranu da mu naprave mjesta da prođe.

Pretor brzo podijeli odgovarajuće zapovijedi vodniku i zatim požuri za generalom, da mu objasni da krivnja za incidente leži isključivo na nediscipliniranim ljudima. Potom se svi pokrenu i cijelo polje ispune koraci. Samo Apostol Bologna ostane prikovan na mjestu, očiju uperenih u obješenika kojem je vjetar lamatao skutima odijela.

– Jadan čovjek! – reče odjednom satnik Červenko, plačnim glasom, kraj Bologe.

– Kako? Što to govoriš? – prene se Bologna i doda smjesta, da prikrije emocije: – Zašto jadan čovjek? Zašto naime...

Ali nije završio niti je očekivao satnikov odgovor. Pođe stazom, prema selu, za ostalima, kao da ga je strah da ga tu ne uhvati noć. Za tridesetak koraka sustigne Klapku.

– No, je li ti se svidjelo, filozofe? – reče mu satnik s laganim zamjerenjem u glasu.

– Gospodine satniče, kazna... zločin... zakon... – mucao je Apostol Bologna uplašen satnikovim pitanjem.

– Da, da... pa opet... čovjek! – promrmlja Klapka smrknuto.

– Čovjek... čovjek... čovjek – strese se Bologna.

Uokolo je mrak postao još gušći, tako da je grizao za oči.

Bologna okrene glavu. Poljem su se, dokle je pogled mogao prodrijeti, ovamo-onamo kretale crne siluete, kao da su se svi ljudi pretvorili u neumorne duhove. Samo su se vješala bijeljela ravnodušno, okružena bijelim križevima vojnoga groblja.

Bologna se opet strese. Bolna hladnoća potresala mu je srce.

Prošapće sa strahom:

– Kakav mrak, Bože, kakav se mrak spustio na zemlju...

Glas mu se iskrivi kao jecaj bolesnika i ugasi se u uzdasima vjetra.

2

Mrak je gušio vrlo raspršeno selo u kojem je danas živjelo više neprijateljskih vojnika negoli civila. Crne kuće stražarile su ustrašeno nad širokim, neošljunčanim sokakom, ispresijecanim jamama, izbrazdanim tragovima tisuća kola što su prolazila prema bojištu, natovarena hranom za ljudstvo, i vraćala se uvijek puna ostataka od bitaka... Tu i tamo sjalo je pokoje žuto, treperavo svjetlo, označujući zapovjedništva, bolnice, krč-